

УДК 94: 327(437.1/2)

Віднянський С.В.

ВАЦЛАВ ГАВЕЛ: СИМВОЛ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ (ДО 30-РІЧЧЯ «ОКСАМИТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ)

Стаття присвячена постаті видатного чеського культурного та політичного діяча Вацлава Гавела. Автор розкриває основні етапи біографії відомого політика від дитинства до доби президентства. Охарактеризовано літературну, просвітницьку, дисидентську, правозахисну та політичну діяльність В. Гавела. Автором здійснено узагальнення щодо ролі та впливу особистості чеського лідера посткомуністичної Чехословаччини та згодом Чеської республіки у справі повернення країни до сім'ї європейських держав. Сторінки біографії В. Гавела розкриваються на фоні основних процесів транзиту Чехії до демократії, а саме у зв'язку із успішними процесами євроатлантичної та європейської інтеграції. Підкреслюється значна роль постаті першого президента Чеської республіки у її міжнародному визнанні та налагодженні міжнародних відносин, проєвропейської зовнішньої політики. У статті також охарактеризовано налагодження українсько-чеського діалогу.

Ключові слова: Вацлав Гавел, Центрально-Східна Європа, Чехословаччина, оксамитова революція, Чеська республіка.

Складний і суперечливий процес кардинальних суспільно-політичних змін у двох нових європейських демократіях – Чеській Республіці (далі – ЧР) і Словацькій Республіці (далі – СР), який тривав понад десять років, на початку третього тисячоліття логічно завершився інтеграцією цих держав, чеського і словацького суспільства до об'єднаної європейської спільноти. Набуття Чехією і Словащиною у 2004 р. повноправного членства в Європейському Союзі, а також їхній вступ до НАТО стали вагомим свідченням беззаперечного визнання розвинутими європейськими державами та загальноєвропейськими інституціями позитиву реформних перетворень у ЧР і СР.

За надзвичайно стислий у глобальному історичному вимірі перехідний етап – останнє десятиліття ХХ століття – перші роки ХХІ століття громадяни Чехії і Словащини мирним шляхом повалили і демонтували комуністичний режим, позбулися суспільно-політичних залишків тоталітаризму та авторитаризму, побудували розвинуте громадянське суспільство і засади цивілізованої демократії. В обох державах уже ефективно функціонують ідейний і політичний плюралізм, багатопартійна система, парламентаризм, поділ гілок влади та інші стандарти зрілого і відкритого суспільства європейського типу. ЧР і СР по праву входять до групи найбільш реформно розвинутих країн Центрально-Східної Європи.

У статті використані напрацювання автора попередніх років, оприлюднені раніше.

Ці кардинальні зміни пов'язують з ім'ям Вацлава Гавела – дев'ятого і останнього президента Чехословаччини (1989-1992 рр.) і першого президента Чехії (1993-2003 рр.), який по праву вважався одним з найвідоміших громадсько-політичних і державних діячів світу на цьому переломному етапі його історії. З іменем цієї людини, яку називали моральним авторитетом, обличчям чеської нації, політичним довгожителем Європи, завдяки якому лідери світових держав рахувалися з «маленькою» Чехією, пов'язана вся історія постсоціалістичного розвитку цієї країни в центрі європейського континенту. Драматург і філософ, колишній дисидент і правозахисник, він один із тих, хто став символом демократичних змін у Центрально-Східній Європі кінця 80-х років минулого століття, які поклали початок поверненню країн регіону після майже півстолітнього тоталітарно-комуністичного панування до європейського співтовариства вільних народів і сприяли об'єднанню Європи.

Поєднання в одній особі письменника, політика і державного діяча – явище досить рідкісне у світовій практиці, тому не випадково всебічне вивчення політичної і творчої біографії В. Гавела розпочалося зразу ж після його приходу у високу політику під час «оксамитної революції» 1989 р. у Чехословаччині, куди він прийшов для багатьох несподівано, але з чистою совістю і чистими руками.

Народився Вацлав Гавел 6 жовтня 1936 р. в Празі в заможній родині підприємців, що володіла домами, землею, лісом, кіностудією, концертним залом і була тісно зв'язана не лише з промисловими та фінансовими колами міжвоєнної Чехословаччини, але й з культурним середовищем свого часу. Тому не дивно, що дитинство Вацлава було щасливим, хоча не все тоді здавалося йому безхмарним: «Коли ми жили в замиському будинку і я ходив там до місцевої школи, я, на відміну від своїх однокласників і друзів, користувався різними перевагами і привілеями: був «панським синком» з багатої впливової родини... Все це, звичайно, створювало між мною і моїм безпосереднім оточенням... соціальний бар'єр, який я, маленька дитина, хоч це і дивно, дуже гостро відчував і важко сприймав, вважаючи це своїм нещастям: я соромився тих привілеїв, прагнув їх позбутися і хотів почуватися як усі» [1, с. 11].

У сім'ї Гавелів, як згадував з теплотою своє дитинство майбутній президент, панувала «атмосфера масариківського гуманізму». Вацлав захоплювався книжками Карела Чапека і Ярослава Гашека, знайомився з творами Франца Кафки і Томаша Масарика, який згодом став для нього безумовним авторитетом і прикладом служіння своєму народу. Гавелів часто відвідували відомі на той час діячі чеської культури і науки і спілкування з ними сприяло розвитку мистецьких здібностей у молодого Вацлава, стало одним із найсильніших вражень його дитинства.

У дев'ятирічному віці Вацлав поступив до елітної школи-інтернату у Подебрадах, де навчався неповних три роки – до 1948 р. Саме в цей рік він зазнав потрясіння, що вплинуло на все його подальше життя. Після так званого

«Переможного Лютого» (прийняте в комуністичній пропаганді й історіографії найменування подій лютого 1948 р., коли в наслідку політичної кризи в Чехословаччині до влади вперше прийшов комуністичний уряд, аналог радянського «Великого Жовтня»), у батьків Вацлава відібрали практично все, що було зароблено ними завдяки їхнім здібностям і копіткій праці. З представників заможних верств, яких глибоко шанували у домюнкенському чехословацькому суспільстві, Гавели перетворилися на громадян, у яких за комуністичного режиму не було майбутнього (щоправда, вони уникли політичних процесів кінця 1940 – початку 1950-х років, які в першу чергу торкнулися чехословацької інтелігенції). На Вацлаві Гавелі на тривалий час поставили клеймо людини буржуазного походження, у зв'язку з чим він мав обмежені можливості здобути вищу освіту. Після закінчення основної школи його не прийняли до гімназії. Прийшлося протягом п'яти років працювати лаборантом у хімічній лабораторії Чеського вищого технічного училища в Празі і навчатися у вечірній гімназії.

Найбільше в цей час В. Гавел, маючи літературні здібності, цікавився мистецтвом, філософією, літературою, робить перші самостійні поетичні спроби. Після одержання атестата про закінчення вечірньої гімназії, у 1954 р. Вацлав спробував вступити до Академії мистецтва, проте до цього привілейованого навчального закладу молодь «буржуазного походження» не приймали. Щоб уникнути служіння в армії і мати можливість займатися мистецтвом, він у 1955 р. подав документи туди, куди приймали всіх – до вищого технічного училища, де він донедавна працював лаборантом. Але провчившись два роки він зрозумів помилковість свого вибору і залишив училище. Після повторної невдалої спроби вступити до Академії мистецтва, В. Гавелу все ж таки довелося піти в армію. З 1957 р. по 1959 р. він відбував дійсну строкову службу в Чеських Будейовицях військовим техніком 15-ї артилерійської дивізії. Саме на цей період припадають його перші драматургічні спроби. В армії разом з іншими здібними до мистецтва солдатами він організував самодіяльний театр, де ставилися його перші, переважно іронічного характеру п'єси.

Після завершення служби в армії і чергової невдалої спроби вступити до Академії мистецтв, Вацлав Гавел почав працювати у маленьких празьких театрах «АБС» і «На забралі» – спочатку робітником сцени, потім асистентом режисера, завідуючим літературною частиною, драматургом. Вже його перша п'єса – «Свято в саду», поставлена у 1963 р. в театрі «На забралі» режисером О. Крейчи, приносить автору успіх. У цей час молодий драматург зацікавився театром абсурду, в якому вбачав можливість в інакомовній формі говорити про важливі проблеми, що хвилювали глядачів. Він став одним з творців так званого «паралельного» мистецтва, яке намагалося бути вільним від ідеологічних штампів того часу. «Мені пощастило, що я став учасником

загального процесу, співтворцем нової ери у нашому театрі», – зазначав Гавел у своїй відомій книзі «Заочний допит» [1, с. 53].

У 1964 р. Вацлав Гавел одружився з Ольгою Шпліхаловою – енергійною дівчиною, старшою за нього на три роки, яка працювала білетером у театрі «На забралі», походила з робітничої родини і з якою він познайомився ще перед службою в армії. Цей шлюб виявився щасливим – занадто сором'язливого Вацлава добре доповнювала впевнена в собі Ольга, яка протягом тридцяти двох років була вірним помічником і другом майбутнього президента.

У 1966 р. В. Гавелу вдалося заочно закінчити театральний факультет Академії мистецтва в Празі. Поступово В. Гавел набуває популярності і як публіцист, критик, редактор. Зокрема, він стає членом редколегії літературно-мистецького журналу «Тварж», який пізніше сам Гавел охарактеризував як «острівець свободи в океані чогось такого, що хоча і вважало себе безмежно вільним, але все ж внутрішнє вільним не було». Навколо цього журналу гуртувалися молоді літератори, що зайняли неприйнятну для ортодоксальних письменників позицію й відкрито виступили проти конформістів, які склали більшість у Спілці письменників Чехословаччини. Керівництво Спілки, у свою чергу, звинувачувало сміливців у поширенні «небезпечного індивідуалізму» та запереченні соціалістичних принципів у мистецтві. На позачерговій конференції Спілки чехословацьких письменників у червні 1965 р. молоді реформатори палко обстоювали позицію журналу, а також виступили на захист заборонених письменників, що на той час для комуністичних ортодоксів було особливою кривою. На конференції виступив і Вацлав Гавел, який рішуче обстоював надання письменникам справжньої свободи творчості: «Спілка письменників ніколи не має бути інституцією, яка дає директиви як писати або ставити перед літературою якісь художні завдання, – наголошував він. – Саме навпаки: вона мусить допомагати літературі стати справді кращою літературою; письменникам, щоб не втрачали власного обличчя; журналам, щоб були такими, якими хочуть бути, а отже – добрими часописами» [2, с. 43]. На думку біографів Гавела, активна публічна нонконформістська діяльність у цьому виданні, що незабаром було вимушене припинити своє існування, стала вирішальною для всієї подальшої його політичної діяльності і призвела політично заангажованого драматурга до дисидентства.

У той час п'єси Вацлава Гавела «Сповідання», «Важко зосередитися» та інші вже ставилися у театрах багатьох країн світу, зокрема в Австрії, Великій Британії, Фінляндії, Угорщині, Швеції, Швейцарії, США, ФРН, Югославії, Франції, Італії, Японії. На думку фахівців, після Карела Чапека твори жодного чеського драматурга не мали такої популярності у світі, як твори В. Гавела. У західній пресі з'являються його численні інтерв'ю, де йдеться не лише про мистецтво, а й про суспільно-політичну ситуацію в Чехословаччині, зловідомі проблеми тогочасного життя. Слово й думки Гавела отримували все більшу вагу й підтримку в середовищі чеської і словацької інтелігенції. Зокрема, його

обирають керівником групи молодих літераторів, що пізніше стала організацією незалежних письменників, яка об'єднувала безпартійних художників слова. Звичайно це не могло не турбувати партійних функціонерів, які намагалися применшити значення творчості В. Гавела, не випускали автора за кордон на прем'єри його п'єс, міжнародні конференції тощо.

У червні 1967 р. відбувся з'їзд чехословацьких письменників, який став свого роду прелюдією до подій, що увійшли в історію як «Празька весна», активним учасником яких став Вацлав Гавел. Саме він запропонував на з'їзді конкретну програму щодо перетворення Спілки письменників у справді творче й незалежне від ідеологічних настанов Комуністичної партії Чехословаччини об'єднання. Зокрема, з високої трибуни письменницької організації країни пролунала різка критика керівної ролі комуністичної партії в мистецтві, що вважалось найсерйознішою критикою комуністичної ідеології в цілому. Позицію В. Гавела на з'їзді підтримали прогресивно мислячі літератори, члени КПЧ П. Когоут, Л. Вацулік, І. Кліма. Під час роботи з'їзду був оприлюднений уривок з відкритого листа О. Солженіцина з'їзду письменників СРСР з критикою радянської дійсності (1967 р.). Все це викликало обурення у партійних функціонерів, які після з'їзду виключили з лав КПЧ Л. Вацуліка і І. Кліму, а П. Когоуту було винесено сувору догану.

Прагнення до свободи й справедливості стало однією з домінуючих рис характеру Вацлава Гавела і на повну силу проявилось у його подальшій творчості та політичній діяльності. З початком 1968 р. він з головою заглиблюється у політичне життя, бере участь у багаточисельних зустрічах, зборах, мітингах. У березні 1968 р. у ЧССР створюється організація «Коло незалежних письменників», до якої увійшли понад 50 художників слова з 350 делегатів останнього з'їзду чехословацьких письменників. Очолював це об'єднання, що протистояло офіційному Союзу письменників, від самого початку і до його заборони в 1970 р. В. Гавел.

Незабаром створюється Клуб активних безпартійних, до якого увійшли не тільки письменники, а й вчені, викладачі тощо. Загальна кількість членів Клубу становила понад 5000 осіб і він заявив про себе як серйозна політична сила, яка могла перетворитися на опозиційну партію. Одним з керівників об'єднання став Вацлав Гавел. В опублікованій 4 квітня 1968 р. у популярному серед чехословацької інтелігенції періодичному виданні «Літерарні листи» у статті «На тему опозиції» він відкрито закликає до формування політичної опозиції, без якої, на його думку, є неможливим процес реформ. Зокрема, наголошуючи на необхідності відродження некомуністичних партій, В. Гавел підкреслив, що «про демократію можна серйозно говорити тільки тоді, коли народ має можливість вільно зробити вибір – хто має владарювати. Це передбачає існування хоча б двох суміжних альтернатив. Інакше кажучи, двох правоздатних рівноправних і незалежних одна від одної політичних сил, з яких

обидві мають однакові шанси стати керівною силою в державі, якщо так вирішить народ» [3, с. 4].

На початку серпня 1968 р. у пресі з'являється відомий реформістський маніфест «Дві тисячі слів», під яким підписалися найбільш відомі представники інтелектуального життя Чехословаччини. Через кілька днів після його опублікування з його авторами – Л. Вацуліком, В. Гавелом, П. Когоутом та іншими письменниками зустрілися керівники Комуністичної партії Чехословаччини на чолі з А. Дубчеком, який обійняв посаду першого секретаря ЦК КПЧ на січневому 1968 р. пленумі ЦК і намагався всіляко сприяти здійсненню демократичних змін у чехословацькому суспільстві на основі прийнятої квітневим 1968 р. пленумом ЦК КПЧ «Програми дій». Під час цієї зустрічі Гавел мав можливість безпосередньо вести з ним дискусію. І хоча про 1968 р. Вацлав Гавел говорив, що він «не був в центрі подій. На чолі політичних подій стояли комуністи-реформатори, яким я не був, хоча серед них у мене на той час було багато друзів», але залишитися осторонь бурхливих подій «Празької весни» він не міг. Він здійснював активну реформістську роботу в Союзі письменників, багато мандрував по світу (в цей невеликий період він мав закордонний паспорт), де виступав із роз'ясненнями необхідності та цілей демократичних реформ у своїй країні. У відкритому листі А. Дубчеку від 9 серпня 1968 р. В. Гавел підкреслив, що підписавши (під тиском радянського керівництва) московський протокол, тодішнє політичне керівництво Чехословаччини припустилося великої помилки. А в драматичні серпневі дні 1968 р., коли до ЧССР згідно рішення Москви були введені «союзницькі» війська держав Організації Варшавського Договору для «виконання інтернаціонального обов'язку – захисту соціалізму в братній країні», він перебував у містечку Ліберець, де бачив радянські танки, стихійні демонстрації проти окупації країни, писав політичні заяви, тексти листівок, які розклеювалися у всьому місті та проголошувалися місцевим радіо.

Після серпня 1968 р., коли представники творчої інтелігенції опинилися перед вибором: підкорення реальності, супротив їй або еміграція (принаймні внутрішня), – Вацлав Гавел обирає свій шлях. «Єдиний шлях до дійсного й дієвого політичного впливу, – писав він з приводу цієї дилеми у статті «Фальшива дилема» в останньому числі тижневика «Зітршек» за 1968 р., – це, навпаки, саме послідовне осмислення й вираження власних позицій, створення власної позитивної програми, що ґрунтується на власному поясненні дійсності в душі власних уподобань й інтересів. Програма підтримки уряду сама по собі настільки ж беззуба і негативна, як і виступ проти нього; позитивна політична програма завжди вимагає бути за щось, а точніше – за себе, ще точніше – за свої дійсні інтереси». Отже, Гавел-письменник робить для Гавела-політика висновок: «не втручатися в ... глобальні ідеологічні полеміки з центром, жертвуючи в таких полеміках конкретними речами, а боротися саме і тільки «за» конкретні речі» [4, с. 20-21]. Саме ці переконання визначили поведінку

Гавела протягом наступних двох з лишнім десятиліть – від серпня 1968 до листопада 1989 років, коли такою конкретною справою для нього стала боротьба за права людини.

Після поразки «Празької весни», коли спроба побудови «соціалізму з людським обличчям» у Чехословаччині через військове втручання ззовні зазнала невдачі, країну залишило чимало діячів культури. Була така можливість і у Вацлава Гавела, коли наприкінці 1968 р. він отримав від фонду ім. Форда запрошення відвідати США, де міг би спокійно займатися літературною діяльністю та, спостерігаючи за своїми репресованими однодумцями, ймовірно, і не повернутися до Чехословаччини. Однак Гавел відмовився від цієї вигідної пропозиції, мотивуючи своє рішення тим, що не може залишити країну в складний для неї період.

Прихід у квітні 1969 р. до керівництва КПЧ (а після хвороби президента ЧССР Л. Свободи – і до керівництва країною) Г. Гусака та його оточення – так званих «здорових сил» у комуністичній партії, привів не стільки до так званої «консолідації» чи «нормалізації», скільки до стагнації в Чехословаччині. Розпочалися широкомасштабна чистка в партії (з її лав було виключено півмільйона людей, що не змогли «пристосуватися» до нових порядків), а згодом нове керівництво країни перейшло до сурової практики репресій щодо інакомислячих, зокрема, їх ув'язнення, вигнання або заборону на професійну діяльність. Тисячі письменників, вчених, журналістів та інших представників інтелігенції вимушені були емігрувати, або стали вантажниками, кочегарами, мийниками вікон, конторськими службовцями тощо. Серед них був і Вацлав Гавел, який у 1969 р. вимушений був залишити театр, видання та інсценізація його творів були заборонені, за ним стежили, його телефонні розмови прослуховувалися. В. Гавел, зокрема, не потрапив до новоствореної у 1972 р. Спілки письменників Чехословаччини і став робітником-вантажником, хоча не полишив заняття літературною творчістю. Більшу частину часу він проводить на дачі в горах, де написав п'єси «Заколотники» (1971 р.) та «Жебрацька опера» (1972 р.), а згодом, у 1975 р., такі відомі свої драматичні твори як «Аудієнція» і «Вернісаж» та невелику п'єсу «Проблема». Водночас, саме в ці часи стає все частіше чути його голос «правди проти брехні». Як письменник і громадянин В. Гавел займає нонконформістську позицію щодо подій, які відбувалися в Чехословаччині, говорив людям правду, діяв всупереч брехливим ідеологічним настановам комуністів. Все це врешті призвело його до дисидентства.

Вже у червні 1969 р. В. Гавел виступає з полум'яною промовою на з'їзді письменників, в якій порушує низку важливих тогочасних політичних питань. Зокрема, він звернув увагу на повернення на найвищі державні посади функціонерів старого гатунку, які неодноразово засвідчували свою неспроможність керувати країною і не мали підтримки серед населення, на введення жорсткої цензури, закриття багатьох журналів, приховування підконтрольними партії засобами масової інформації справжньої думки народу

тощо. Йшлося також про порушення в країні прав людини, брудні кампанії в офіційній пресі проти представників реформаторських сил, поширення політичної демагогії й брехні. Така ситуація, на думку Гавела, сприяла виникненню в людей апатії, поглиблення почуття безсилля, поширення безпринципності та конформізму. А у серпні того ж року з нагоди річниці окупації Чехословаччини військами ОВД, В. Гавел у відкритому листі А. Дубчеку говорить про роль політичної еліти в розвитку суспільства і відповідальність політика перед народом у переломні періоди історії та закликає колишнього керівника чехословацьких комуністів дати публічну відповідну оцінку окупації 1968 р. «Чехословацька спроба здійснити реформи зазнала поразки. Тим більше не мусить зазнати поразки правда про цю спробу, її ідея. Соціалізм в Чехословаччині знову втрачає людське обличчя. Тим важливіше не втратити ідею про його олюднення» [1, с. 56], – писав Гавел.

Репресивні заходи 1970-1972 рр. у Чехословаччині призвели до згортання активності представників опозиції. Комуністичному керівництву вдалося на деякий час ліквідувати прояви опозиційного руху: більшість існуючих нелегальних політичних угруповань припинили своє існування.

Але у 1975 р. у Чехословаччині відбулася подія, яка змінила ситуацію: була розпущена популярна молодіжна рок-група «Плестік піпл», відбувся судовий процес над її членами і музикантів було відправлено за ґрати, хоча вони не вчинили нічого протизаконного. Цей випадок грубого порушення прав людини збігся у часі з підписанням у Гельсінкі тодішнім президентом ЧССР Г. Гусаком відповідних міжнародних зобов'язань щодо їхнього дотримання. Вацлав Гавел та його друзі встали на публічний захист чеських музикантів і незабаром об'єдналися в групу, щоб рішуче протидіяти тоталітарному режиму і обороняти права чехословацьких громадян. Програмним документом цього правозахисного об'єднання, яке, однак, не було ані політичною партією, ані якоюсь підпільною організацією, стала так звана Хартія-77, одним із головних авторів якого був Гавел. У статті «Про сутність Хартії-77», яку підписали 242 діячів культури і науки Чехословаччини, В. Гавел зазначав: «Хартія була першим важливим суспільним виступом за епохи Гусака. У ній об'єдналися письменники і колишні політики, комуністи і некомуністи, католики і протестанти, інтелектуали і робітники, університетська професура і нонконформістська молодь. Вони об'єдналися не на політичній основі, а з глибших причин. Скоріше людських, ніж політичних. Їхній спільний мотив був насамперед моральним» [1, с. 61].

Вже у перший рік після оприлюднення цього документа (1977 р.) кількість тих, що його підписали, збільшилась втричі (а на кінець 1989 р. Хартію підписали 1886 чоловік). Одним з головних речників щодо представлення його в суспільстві та роз'яснення сутності й значення документа став Вацлав Гавел. У своїх численних виступах він наголошував, що Хартія виникла з намагання протидіяти аморальному тиску доби і була автентичною відповіддю

громадянина на стан загальної деморалізації. «Це була спроба людини, яку принижують, підняти голову, говорити, коли примушують мовчати, виступати проти брехні, коли оббріхують, заперечити проти маніпулювання, коли маніпулюють. Це була спроба людини наповнити свої права, знову віднайти власну людську гідність та цілісність й оновити тим самим повагу до себе самої» [1, с. 61], – підкреслював Гавел.

Після публікації «Хартії-77» у Чехословаччині з новою силою розгорнулися політичні репресії, що, звичайно, не обійшли й одного з найвідоміших дисидентів країни – Вацлава Гавела. З 1977 по 1989 рр. він був чотири рази ув'язнений за активну політичну діяльність, спрямовану проти тоталітарного комуністичного режиму, або, як писав тоді центральний орган ЦК КПЧ газета «Руде право» – спочатку «за антигромадську», а потім – «підривну діяльність»: загалом Гавел пробув у в'язниці понад п'яти років. Втім, усі ці випробування на мужність та вірність своїм ідейно-політичним переконанням не зломали волю драматурга, який, зокрема, протягом відбуття покарання рішуче відхиляв численні офіційні й неофіційні пропозиції емігрувати [4, с. 24].

У 1978 р. В. Гавел став одним із засновників і керівників Комітету на захист незаконно переслідуваних – громадської організації, що боролася проти поліцейського свавілля, несправедливості суддів, зловживання владою тощо. Того самого року побачив світ один з кращих публіцистичних творів В. Гавела «Сила безсильних», де йшлося про природу диктатури, посттоталітарну систему і майбутнє комунізму, своєрідність ідеології та політичну боротьбу. Головна тема цього есе – роздуми автора над проблемою опозиції, джерела дисидентського руху, місце і роль дисидентів у тодішньому суспільстві. Гавел стверджував, що у «посттоталітарному суспільстві (так він називав суспільство «розвинутого соціалізму». – Авт.) влада бюрократії називається владою народу; ім'ям робітничого класу поневолюється він сам; повсюдне приниження людини видається за його остаточне звільнення; ізоляція від інформації називається її доступністю; урядове маніпулювання органами громадського контролю і урядове свавілля – дотриманням законності; придушення культури – її розвитком; поширення імперського впливу – за допомогою пригнобленим; відсутність свободи слова – за вищу форму свободи; виборчий фарс – за вищу форму демократії; заборона вільної думки – за найпередовіше наукове світобачення; окупація – за братерську допомогу» [5, с. 20-21]. Якщо людина підтримує такий стан речей, то вона «живе в брехні», а якщо починає займатися політичною діяльністю і включається до політичної боротьби з існуючим режимом, то вона стає дисидентом, для якого найважливішим мотивом дій є природне бажання створювати і підтримувати «незалежне життя суспільства» як чіткий прояв «життя в правді», – підсумовується в есе. Звідси і теорія «малих справ» В. Гавела, які є ні що інше, як міцні цеглинки великої майбутньої будови для вільного життя людства. У цей час драматург завершив п'єсу «Протест» (1978 р.), що стала третьою з циклу одноактівок «Аудієнція» і

«Вернісаж». Світове визнання здобула і книга «Листи Ользі», яка складається зі сповнених тепла і оптимізму листів В. Гавела з ув'язнення дружині (1979-1982 рр.), що наповненні глибоким філософським змістом.

Правдиве, але заборонене владою слово Вацлава Гавела йшло в народ у випусках «самвидаву», що створював у Чехословаччині «паралельну культуру», ставши важливим форумом для альтернативного мислення в умовах неосталінського режиму Г. Гусака (приблизно 1/5 дорослого населення країни опосередковано з ним стикалася, а кожен двадцятий громадянин брав участь у створенні, розмноженні й поширенні самвидавничих публікацій), а також радіопередачах із за кордону, у книгах, що завозилися в країну туристами. А відтак – і в суспільну свідомість. І не випадково, чим частіше й злісніше офіційні засоби масової інформації Чехословаччини зображували В. Гавела агентом імперіалізму, злочинцем, що підриває основи соціалізму, тим більше зміцнювався його авторитет у країні: люди бачили в ньому захисника своїх прав, який чинить опір комуністичному режиму. У зв'язку з цим цікаво відзначити, що, незважаючи на повне несприйняття устрою, який у тодішній Чехословаччині та інших країнах «соціалістичної співдружності» називався «реальним» або «розвинутим» соціалізмом», антисоціалістом у повному розумінні цього слова Гавел ніколи не був: він просто був переконаним, що відбулася девальвація цього поняття.

Розмірковування В. Гавела над майбутнім поневолених комуністичним режимом народів Східної Європи та комунізму загалом, сутністю політичної діяльності та зв'язком між політикою і мораллю тривали і у 80-ті роки ХХ ст. Про це свідчать і створена ним у 1984 р. п'єса «Largo desolato», що стала притчею про людську сутність, пошуки людиною самого себе, і написане у тому ж році есе «Політика і совість», де він зізнається, що є прихильником «аполітичної політики». Тобто політики не як технології влади і маніпуляції нею для управління людьми, а політики як одного із засобів пошуку і здобуття сенсу в житті, як практичної моралі, як служіння правді, як органічно людяної турботи про ближніх. І хоча В. Гавел добре розумів, що «це, напевно, є засобом у сучасному світі надзвичайно непрактичним і дуже важко застосовуваним у повсякденному житті», але підкреслював, що «мені не відома жодна краща альтернатива». Ці переконання Гавела дуже влучно характеризують його політичну діяльність, засновану на правді та моралі, прагненні робити політики «чистими руками» і жити за совістю. Ця ідея «моральної революції», наприклад, є головною у написаних ним у 1985 р. п'єсі «Спокуса» та есе «Спроба жити по правді», де автор говорить, що замість політичних партій бажав би бачити високоморальні особистості, здатних завоювати симпатії виборців власним авторитетом.

Отже, творчість Вацлава Гавела періоду 70-80-х років минулого століття була тісно пов'язана з його політичною діяльністю: у своїх драматичних та публіцистичних творах він нерідко змальовував абсурдність тоталітарної

системи, викривав хибність комуністичної ідеології, виступав за права людини, писав, зокрема, протести, заяви, відкриті листи відомим у світі політикам, зміст яких є яскравим свідченням активної життєвої позиції письменника-дисидента.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. у країнах Східної Європи завдяки діяльності дисидентів та комуністів-реформаторів і не в останню чергу під впливом «горбачовської перебудови» в СРСР, розпочалась епоха великих змін. Демократичні режими встановилися у Польщі, Угорщині, Східній Німеччині. Радикалізація опозиції в Чехословаччині, об'єднаної у неформальні групи й незалежні ініціативи, серед яких найбільшою стала група «Рух за громадянську свободу» на чолі з В. Гавелом, була помітна вже з січня 1989 р., коли мали місце демонстрації, щоб вшанувати пам'ять пражського студента Яна Палаха, який спалив себе на знак протесту проти окупації країни військами Варшавського договору в 1968 р. Вацлава Гавела та десятки інших захисників громадянських прав влада кинула до в'язниці в надії придушити наростаючу опозицію. Цього разу його ув'язнення набуло широкого розголосу, звільнення ватажка дисидентів вимагали не тільки в Чехословаччині, а й далеко за її межами. Під тиском урядів західних країн незабаром Гавела випустили на свободу.

У червні 1989 р. В. Гавел та інші лідери опозиції підготували петицію під назвою «Декілька фраз», в якій було викладено вимогу чехословацькому керівництву щодо негайної демократизації країни. Однак віддалений від народу, ортодоксальний режим Гусака – Якеша, що намагався «не помічати» серйозних змін у сусідніх країнах і не сприймав навіть горбачовських ідей гласності та перебудови, хоча і пообіцяв часткові економічні реформи, але відмовився вести переговори з опозиційними об'єднаннями. А 17 листопада 1989 р. чехословацький уряд з допомогою поліції жорстоко придушив студентську демонстрацію в пам'ять про загибель пражського студента Яна Оплетала, вбитого нацистами під час студентських антифашистських зрушень п'ятдесят років тому. У цей день, що вважається початком так званої «оксамитової революції» в Чехословаччині, понад п'ятсот молодих людей отримали серйозні травми. Ця жорстока реакція на мирну форму громадянського протесту стала іскрою, яка викликала спалах народного гніву. Хвилі антикомуністичних страйків і мітингів протесту прокотились по всій країні. Близько чверті мільйона чехословацьких громадян щодня виходили на вулиці, щоб засвідчити свою підтримку майбутнім демократичним змінам у суспільстві. Виявом зрілості громадянського суспільства в Чехословаччині стало утворення опозицією в перші дні після придушення студентської демонстрації двох альтернативних комуністичній партії політичних угруповань – «Громадянського форуму» в Чехії та «Громадськість проти насилля» у Словаччині. Головою першого з них став Вацлав Гавел – один з харизматичних лідерів «оксамитової революції» у Чехословаччині, який доклав великі зусилля,

щоб не допустити кровопролиття та громадянського протистояння в суспільстві під час революції.

Позбавленому підтримки і навіть співчуття з боку Радянського Союзу комуністичному керівництву Чехословаччини, приведеному до влади після придушення «Празької весни» в ім'я брежнєвської доктрини «соціалістичного інтернаціоналізму», не залишалось нічого іншого, як увечері 24 листопада 1989 р. повним складом піти у відставку. Однак відбулися лише косметичні зміни у партійній еліті та уряді ЧССР, що викликало обурення у суспільстві. 26 листопада у своєму програмному документі Громадянський форум висунув вимоги щодо перебудови політичної та економічної системи Чехословаччини, розмежування влади, розвитку ринкової економіки, захисту навколишнього середовища і зміни зовнішньополітичного курсу, який б дозволив країні повернути почесне місце у Європі і світі. «Ми вимагаємо, – наголошувалося в документі, – докорінних і постійних змін у політичній системі нашого суспільства. Ми повинні утворити або відновити демократичні інститути і механізми, які б забезпечили реальну участь громадян у суспільному житті і одночасно стали б дієвим бар'єром проти зловживання політичною і економічною владою. Всі існуючі і новостворені партії та інші політичні і громадські об'єднання повинні мати рівні права для участі у вільних виборах до всіх рівнів влади. Однак, це передбачає, що комуністична партія відмовляється від гарантованої конституцією провідної ролі у суспільстві, а також від монопольного контролю над засобами інформації. Їй ніщо не заважає зробити це вже завтра» [6, с. 231].

На наступний день, 27 листопада, у Чехословаччині відбувся загальний страйк на підтримку «оксамитової революції», який паралізував усю країну, продемонструвавши, що у комуністичного уряду нема іншого виходу, як прийняти вимоги опозиції. 29 листопада Федеральні Збори ЧССР скасували статтю конституції про провідну роль комуністичної партії, а 10 грудня було сформовано Уряд національного порозуміння з некомуністичною більшістю. Тим часом, 4 грудня в Москві відбулася нарада керівників країн-учасниць Варшавського Договору, на якій СРСР та його союзники формально визнали, що вторгнення у Чехословаччину в серпні 1968 р. було незаконним. Спільна заява, прийнята наприкінці наради, ознаменувала остаточну відмову від брежнєвських принципів і відкривала шлях до революційних перетворень у колишніх країнах-сателітах.

У ці переломні для країни дні саме Вацлав Гавел став загально визнаним національним лідером: нація повірила скромному ідеалістичному драматургу, колишньому політичному в'язню, якого історія висунула на передній край революційних зрушень. Уся Прага була в плакатах, які вимагали обрання Гавела президентом Чехословаччини. А сам кандидат на найвищу посаду в країні в інтерв'ю газеті «Руде право» таким чином охарактеризував основні принципи, якими він буде керуватися в разі обрання президентом: «Я не

сповідую ніякої ідеології, не схильний до будь якої доктрини, нікому задалегідь готовому, розробленому ким-небудь іншим світогляду. Я не вважаю себе належним до тієї чи іншої політичної течії. Я просто на боці правди проти брехні, на боці розуму проти безглуздя, на боці справедливості проти несправедливості, на боці порядку проти безпорядку» [4, с. 28].

Історичний для країни 1989 р. завершився двома важливими подіями: 29 грудня президентом Чесько-Словацької Федеративної Республіки відкритим голосуванням у Федеральних Зборах було обрано засновника Громадянського форуму і архітектора «оксамитової революції» Вацлава Гавела, а за два дні до цієї знаменної події головою парламенту країни став один із головних натхненників «Празької весни» 1968 р. Александр Дубчек. Це відкрило шлях до здійснення кардинальних реформ у всіх сферах суспільно-політичного та економічного життя країни, проведення суттєвих змін у її зовнішній політиці.

Говорячи про необхідність цих реформ, новообраний чехословацький президент у своєму першому новорічному зверненні до народу підкреслив, що демократію необхідно будувати заново на соціальних засадах, зруйнованих корупцією, некомпетентністю і цинізмом. Вацлав Гавел говорив не тільки про економічний застій, а перш за все про втрату почуття людської довіри, солідарності та знецінення моральної структури суспільства як найтяжчі хвороби, які комунізм залишив у спадщину. Посилаючись на теоретичну і політичну спадщину докомуністичного демократичного експерименту у Чехословаччині у міжвоєнні роки, він висловив думку, що його країна може стати ідеальним місцем, щоб випробувати нову форму політики. При цьому Гавел посилався на ідеї свого великого попередника Томаша Масарика стосовно політичного життя, заснованого на взаємній повазі і навіть любові, а не на дріб'язкових чварах і безкінечних сварках: «Масарик будував свою політику на моральних засадах. Давайте в цей новий час утвердимо у себе цю політичну концепцію. Давайте навчимося думати і навчимо інших, що політика повинна виражати бажання примножувати добробут суспільства, а не бажання створювати чи руйнувати суспільство. Навчимося і навчимо інших, що політика може бути більшою за мистецтво можливого, особливо, якщо мається на увазі мистецтво спекулювання, розрахунків, інтриг, таємних змов і доцільності. Ми повинні навчитись і навчити інших тому, що політика навіть може стати мистецтвом неможливого, а саме мистецтвом удосконалити себе і світ» [6, с. 232-233].

Ця висока порада від драматурга-філософа, а тепер президента, визначила курс на трансформацію політики у всій Східній Європі на основі «відродження загальнолюдських цінностей – взаєморозуміння і величі душі». У своєму зверненні В. Гавел сформулював кінцеву мету моральної і політичної свободи поневолених народів Східної Європи: «Ви можете запитати, про якого роду республіку я мрію? Відповідаю: я мрію про незалежну, вільну і демократичну республіку, економічно «багату», але соціально справедливу, одним словом,

про гуманну республіку, яка служить людям, сподіваючись, що люди служитимуть їй» [6, с. 234]. Згадуючи той переломний період в історії Східної Європи, відомий чеський політичний діяч, історик, колишній дисидент, згодом чеський дипломат, міністр закордонних справ Чеської Республіки у 1997-1998 рр. Я. Шедівий у своїй книзі спогадів «Чернінський палац у нульовому році» зазначав, що «Вацлав Гавел мав тоді величезний авторитет і популярність, можливо, у всіх політичних колах західних країн. Певно, від нього очікували, що він прийде з якимись ідеями – як по-новому організувати оту велику зону, яку Радянський Союз потроху і безрадісно починав залишати. Очікувалося, що Чехословаччина, можливо з Польщею і Угорщиною, буде рушійною силою у політичній, економічній і духовній трансформації цього величезного регіону, і в Гавелові вбачали символ не тільки опору проти колишньої диктатури, але насамперед нових і бажаних змін» [7, с. 152].

Дійсно, наявність у Чехословаччині такої харизматичної і одностайно визнаної фігури, як президент Вацлав Гавел, допомогла зберегти необхідний національний консенсус і розпочати амбіційну програму реформ. Разом з тим, Гавел добре розумів, що обрання його президентом – це лише початок нелегкого шляху до змін у чехословацькому суспільстві. Зокрема, досить серйозною проблемою для реформаторів була колишня комуністична «номенклатура», яка не хотіла миритися із втратою своїх позицій. Тому, створюючи команду однодумців, В. Гавел запросив до президентської адміністрації людей, яким довіряв, з якими створював Хартію-77, тих, які пройшли з ним випробування переслідуванням й ув'язненням, нонконформістів з числа вчених, письменників, журналістів та інших представників інтелігенції, які послідовно виступали проти тоталітаризму. Дехто з державних діячів, зокрема країн колишнього СРСР, на початку 90-х років ХХ ст. зневажливо відгукувалися про «не професіональну» команду Гавела і передбачали швидкий кінець їхньої діяльності на високих державних посадах, а самого чехословацького президента називали «романтиком від політики». Однак вони помилилися.

Можна тільки захоплюватися працездатністю і натхненням В. Гавела у перші місяці його президентства: за короткий час він здійснив не один десяток робочих подорожей країною, під час яких безпосередньо спілкувався з людьми, виступав на багатьох зібраннях, роз'яснюючи свою політику. Часом поводився не як Президент у традиційному розумінні: приходив на офіційні зустрічі у светрі й замість проголошення офіційних промов вів дружні бесіди.

Слід зазначити, що у новій для нього діяльності на найвищій державній посаді новообраний президент Чехословаччини не поспішав «рубати з плеча». У перші місяці після «оксамитової революції» вже за його президентства в чехословацькому уряді залишалися деякі члени комуністичної партії. В. Гавел несподівано для багатьох закликав громадян бути толерантними й терпимими, виступив проти помсти тим, хто був при владі протягом останніх десятиріч.

Така його позиція багато в чому сприяла утвердженню громадянського миру і спокою в суспільстві, дала змогу здійснити практичні кроки щодо проведення реформ. Насамперед були ліквідовані різні безглузді обмеження, заборони й правила попереднього режиму. Скасована цензура, проведена деполітизація армії, правоохоронних органів, ліквідована система стеження за власними громадянами, зняті обмеження щодо створення політичних партій, спілок, товариств, що відбивали широку палітру поглядів та інтересів різних верств і груп населення. Чехословацькі громадяни отримали право вільного виїзду з країни і повернення на батьківщину. До того ж, з багатьма західноєвропейськими країнами вдалося домовитися про безвізовий порядок таких поїздок. Як наслідок, Чехословаччина досить швидко стала відкритим суспільством.

Цьому сприяла й активна зовнішньополітична діяльність країни, яка намагалась встановити добрі стосунки з усіма державами, насамперед зі своїми сусідами і Радянським Союзом. Перший рік президентства В. Гавела був насичений акціями, що помагали встановити ці добрі відносини: візити до НДР, ФРН, Австрії, США, Великої Британії, Франції, Ісландії, Канади, Польщі, Угорщини та СРСР, відновлення дипломатичних відносин з Ізраїлем і встановлення їх з Республікою Корея, візити до Праги М. Тетчер, Ф. Міттерана, Дж. Буша-старшого, папи римського, тибетського Далай-лами, численні висловлювання чехословацького президента на захист миру, демократії, прав і свобод людини. Все це, зміцнівши в суспільстві авторитет Гавела-правозахисника, доповнило його авторитетом державного діяча, готового на будь-якому рівні відстоювати інтереси своєї країни, її суверенітет, її право на власну позицію у міжнародних справах, здатного здійснювати ініціативну зовнішню політику. Зокрема, виступаючи у січні 1990 р. у польському сеймі, Вацлав Гавел заявив: «Ми маємо можливість перетворити Центральну Європу з головним чином історичного і духовного феномену в минулому на феномен політичний. Ми маємо шанс перетворити вінок європейських держав, до недавнього часу колонізованих Радянським Союзом... в якусь особливу формацію, котра буде наближатися до більш багатой Західної Європи не як бідний родич, а як дехто, хто теж дещо приносить» [4, с. 28-29].

Саме чехословацька дипломатія, яку при В. Гавелі очолив його давній друг й однодумець по Хартії-77 І. Дінстбір, доклала максимум зусиль до створення неформального об'єднання держав Східної Європи з метою спільного просування до Європейського співтовариства. У квітні 1990 р. у Братиславі на зустрічі найвищих керівників Угорщини, Чехословаччини і Польщі за участю міністрів закордонних справ Австрії, Італії, Югославії, Вацлав Гавел виступив із свого роду програмною промовою щодо майбутнього Європи та місця і ролі в ній держав Центральної Європи, яка багато в чому зумовила заснування 15 лютого 1991 р. міжнародного регіонального об'єднання – так звану Вишеградську групу в складі Польщі, Угорщини і Чехословаччини,

багатостороннє співробітництво в рамках якої відіграло важливу роль в успішній реалізації цими країнами свого євроатлантичного і євроінтеграційного курсу.

Втім, головними досягненнями зовнішньої політики країни у перший рік президентства Гавела, безумовно, стали його візит у Москву у лютому 1990 р. і домовленості щодо виведення радянських військ, які «тимчасово» знаходилися в Чехословаччині з серпня 1968 року. Безкомпромісна позиція з цього питання нового президента і чехословацького уряду несподівано для багатьох зустріла повне порозуміння у радянського керівництва. Було покладено край принизливому для обох сторін становищу, коли армія однієї з них по суті стала охороняти не стільки зовнішню безпеку іншої, скільки стабільність втрачаючої динаміки розвитку соціальної системи і позиції керівництва чужої країни, що втратило довіру у власного народу. Угода про виведення радянських військ з території Чехословаччини та її практична реалізація, чого цілих два десятиліття чекали чехи і словаки, а також підписана В. Гавелом і М. Горбачовим Декларація про відносини між ЧСФР та СРСР, в якій радянська сторона висловила жаль з приводу введення радянських військ до сусідньої суверенної країни у 1968 р., ще більше зміцнили і міжнародний престиж Чехословаччини, і авторитет Вацлава Гавела серед громадян країни.

Визначною політичною подією початку президентства В. Гавела стали перші вільні вибори в Чехословаччині у червні 1990 р., в ході яких перемогу святкували нові політичні сили, що з'явилися на гребні «оксамитової революції» – Громадянський форум і Громадськість проти насилля. А 5 липня 1990 р. Вацлава Гавела було переобрано президентом країни на дворічний термін.

Однак не тільки радісні моменти довелося пережити В. Гавелу у перші роки його президентства. Після ейфорії перемоги настали тяжкі будні перехідного періоду з інфляцією, підвищенням цін, зростанням кількості безробітних, що було наслідком 40-річного існування тоталітаризму. Неоднозначно було сприйнято в суспільстві і складний процес структурної перебудови всього господарського механізму, демонополізація і обвальна приватизація, і оголошення новим чехословацьким президентом з нагоди його обрання широкої амністії, в результаті якої на волю вийшли майже дві третини ув'язнених, у тому числі й небезпечні злочинці, і підписання ним прийнятого парламентом 4 червня 1991 р. Закону про люстрацію (заборона колишнім агентам таємної поліції та відповідальним працівникам компартії, що після 1948 р. брали активну участь у здійсненні «чисток» на підприємствах, у навчальних закладах тощо протягом п'яти років обіймати керівні посади в органах державної влади), і вибачення Гавела перед виселеними з Чехословаччини у 1945 р. на основі Потсдамських угод судетськими німцями. До того ж, загострилися міжособна боротьба в Громадському форумі і Громадськості проти насилля, а також міжнаціональна напруга, яку підігривали

словацькі лідери критикою на чеську адресу за нібито схильність останніх до деспотизму, що в кінцевому підсумку привело до розпаду чехословацької федерації, якому не зміг протистояти В. Гавел, який зіткнувшись з неминучістю розпаду країни, у грудні 1992 р. пішов з посади президента, не чекаючи формального закінчення терміну своїх повноважень.

Звичайно, процес постсоціалістичної трансформації не міг відбуватися безболісно. У своїх тодішніх виступах, зокрема в традиційних щотижневих «Розмовах із Лан» – найпопулярніших у ті часи на чеському радіо передачах із замиської резиденції президента, Вацлав Гавел не приховував труднощів, роз'яснював складності переходу від тоталітаризму до демократії, від «реального соціалізму» до ринкової економіки, і люди вірили йому. Підтвердженням цьому стало його обрання після розпаду ЧСФР чеським парламентом 21 січня 1993 р. президентом новоутвореної Чеської Республіки.

Вже у середині 1990-х років економічні реформи, що прискорилися в Чеській Республіці завдяки політиці суворого ринкового прагматизму прем'єра В. Клауса – правої руки В. Гавела, дали реальні результати. У республіці почав формуватися профіцитний бюджет, рівень безробіття став одним з найнижчих серед усіх європейських країн і становив 3,5%, інфляція не перевищувала 10% на рік. У 1995 р. чеська крона стала вільно конвертованою валютою. У тому ж році Чеська Республіка стала членом престижної Організації економічного співробітництва і розвитку. Тоді ж у західній пресі Чехію стали називати «економічним тигром у центрі Європи».

Втім, період 1996-1997 рр. став одним з найважчих для президента ЧР Вацлава Гавела. У січні 1996 р. пішла з життя надзвичайно дорога йому людина – дружина Ольга, згодом він серйозно захворів, а у грудні того ж самого року переніс важку операцію на легені. На початку 1997 р. В. Гавел вдруге одружується: його дружиною стала набагато молодша від нього актриса пражського театру «На Виноградах» Даша Вешкрнова, яка активно допомагала лікарям рятувати важкохворого президента. Це спішне, на думку багатьох чехів, повторне одруження неоднозначно було сприйнято в суспільстві, принаймні не додало популярності президентові.

До того ж, на цей період припадає загострення політичної кризи в чеському суспільстві. Зокрема, після виборів до Палати депутатів парламенту ЧР у середині 1996 р. політична ситуація в країні оцінювалася як патова, оскільки жодна з політичних партій або коаліцій не набрала парламентської більшості. Не покращилася ситуація і після виборів до Сенату наприкінці 1996 р., коли в Чехії було створено двопалатну парламентську систему. В цей час, незважаючи на поганий стан здоров'я після тяжкої операції, В. Гавел проводить чисельні виснажливі зустрічі з вищими посадовими особами країни і політичними лідерами. Ці важливі для долі країни зустрічі стали продовженням його політичної діяльності, спрямованої на утвердження злагоди в чеському суспільстві, пошук і знаходження компромісних рішень у суперечках між

впливовими політичними партіями, здійснення превентивних заходів з метою стабілізації політичної та соціально-економічної ситуації у країні. Зокрема, зустрічі Президента з Головою Палати депутатів, лідером найчисельнішої опозиційної партії ЧР соціал-демократом М. Земаном, Головою Сенату П. Пітгардом і главою уряду, лідером Громадянської демократичної партії В. Клаусом на початку 1997 р. зняло громадське напруження, підвищило авторитет В. Гавела.

Високому авторитету президента ЧР сприяло й те, що він у своїй діяльності вмів використовувати притаманні йому письменницький талант й ораторське мистецтво. Гавел сам писав свої виступи та промови, які викликали схвальні відгуки як на батьківщині, так і всюди, де б він не виступав у світі. Адже чеський президент завжди намагався уникати офіціозу, казенних фраз, притаманних багатьом державним діячам, часто давав оцінки конкретним подіям з несподіваного ракурсу, торкався глобальних загальнолюдських та філософських питань сьогодення, що дуже імпонувало слухачам.

9 грудня 1997 р., за місяць до президентських виборів, Вацлав Гавел виступив з надзвичайно важливою промовою на спільному засіданні Сенату та Палати депутатів, в якій дав об'єктивну оцінку внутрішньополітичної та економічної ситуації в країні. Він відверто говорив, що після восьми років ринкових реформ економіка країни перебуває в безрадінному становищі, що багато людей занепокоєні станом чеського суспільства, що населення справедливо невдоволене зростанням цін, корупцією у вищих ешелонах влади, що чесним підприємцям важко досягти успіху, тоді як шахраї, що збагатіли, мають зелену вулицю, і що головною помилкою політичної еліти та уряду була завищена оцінка результатів реформ. «Завдяки тому, що трансформаційні процеси в ЧР, починаючи з листопада 1989 р., відбувалися більш-менш постійно і не зазнали значних негативних політичних катаклізмів, Чеська Республіка справді в дечому просунулася далі, ніж деякі інші постсоціалістичні країни... Очевидно, це нам занадто «вдарило в голову», – підкреслив В. Гавел. Різкій критиці він піддав методи правління кабінету В. Клауса, який приділяв недостатню увагу соціальній політиці і, зокрема, як виявилось, довгі роки приховував розміри внутрішнього і зовнішнього державного боргу, які склали на той час відповідно 10 і 21,4 млрд. доларів. Якщо до цього додати 4-х млрд-ний дефіцит зовнішньоторгового балансу й скорочення за останній рік ВВП ще на 3%, а рівня споживання – на 7%, то про яке «економічне чудо» може йти мова?» – наголосив президент [2, с. 93-94].

Цей гостро критичний виступ, на думку політичних оглядачів, зіграв вирішальну роль у відставці наприкінці 1997 р. непопулярного тоді в народі уряду В. Клауса, після якої колишній незамінний соратник В. Гавела й «батько» чеських реформ пішов у жорстку опозицію. На тлі фінансово-економічної та нової політичної кризи, загострення суперечностей у правоцентристському крилі політичного спектра ЧР, насамперед у Громадянській демократичній

партії, 20 січня 1998 р. на спільному засіданні Палати депутатів і Сенату відбулися вибори президента Чеської Республіки. З мінімальною перевагою в один голос, але все ж переміг Вацлав Гавел, що поклало початок виходу країни з парламентської кризи.

Обрання В. Гавела президентом на другий п'ятирічний термін було позитивно сприйнято як в Чеській Республіці, так і за кордоном. На думку нового прем'єр-міністра ЧР Й. Тошовського, його обрання сприяло стабілізації ситуації на чеській політичній сцені і стало позитивним сигналом для іноземних партнерів Чеської Республіки. Дійсно, чимало дослідників життя і діяльності В. Гавела наголошують на тій великій увазі, яку приділяв президент Чеської Республіки, особливо після повторного обрання на цю високу посаду, зовнішній політиці. Її пріоритетами були розвиток дружніх відносин з сусідніми країнами, з державами «великої сімки» та якнайшвидше приєднання Чехії до загальноєвропейських і євроатлантичних політичних, економічних, військово-політичних та інших структур.

Серед цих пріоритетів слід особливо відзначити послідовний і досить швидко успішно реалізований курс Чеської Республіки щодо вступу до Організації Північноатлантичного договору. У виступі 12 січня 1994 р. у Празі під час зустрічі президента США Б. Клінтона з президентами країн Центральної Європи В. Гавел зазначив, що Чеська Республіка прагне набути повноправного членства в НАТО, бо поділяє цінності, які захищає ця організація, прагне разом з нею відповідати за долю свободи і демократії на континенті. А вже через п'ять років, 26 лютого 1999 р. у Празі відбулося підписання протоколу щодо вступу Чеської Республіки до Північноатлантичного альянсу і 16 березня того ж року вона офіційно стала членом НАТО. У ювілейному номері видання «НАТО-ревью», присвяченому 50-й річниці Альянсу та його розширенню за рахунок трьох колишніх соціалістичних країн (Польщі, Чехії та Угорщини), подано промовисте висловлювання В. Гавела про те, що «членство в НАТО не зводиться тільки до захисту власної безпеки держави, оплаченого зобов'язанням допомагати іншій країні знов і знов, інакше кажучи, нашої готовності захищати інших в обмін на їхню готовність захищати нас. Це скоріше прояв певного духу: духу свободи, духу солідарності, духу бажання захищати колективно наше спільне культурне багатство, дух Альянсу» [8].

Не менш успішно було реалізовано одне з головних стратегічних завдань зовнішньої політики Чеської Республіки – набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Вступ до нього з перших місяців «оксамитової» революції 1989 р. розглядався чехословацьким, а згодом чеським державним й політичним керівництвом як важливий крок до «повернення країни в Європу». І це повернення відбулося багато в чому саме завдяки активній діяльності в цьому напрямку Президента Чехії, котрий належав до числа «євро оптимістів» і не уявляв собі подальшого розвитку без все більш тісного об'єднання європейських країн в рамках Європейського Союзу. Зокрема, питанню набуття

членства Чеської Республіки в ЄС присвячено чимало доповідей і статей Вацлава Гавела. Найповніше, мабуть, його позицію щодо зазначеного питання викладено у виступі чеського президента в Європейському Парламенті у Страсбурзі у березні 1994 р. В. Гавел тоді наголосив, що вбачає в Європейському Союзі структуру, що здатна «встановити такий порядок, який був би заснований на вільному виборі всіх, їхньому взаємному порозумінні та спільному прагненні до миру і співпраці. Порядок справді стабільний і міцний, заснований не тільки на військових або політичних угодах, які будь-хто будь-коли може порушити або не дотримуватися, а на такій тісній співпраці європейських народів і громадян, яка б своєю суттю обмежувала виникнення нових конфліктів або взагалі їх унеможливлювала» [2, с. 114].

Шлях Чехії до вступу в Євросоюз був, як відомо, непростим. У 1993 р. було підписано «Європейську угоду» між ЄС і ЧР, яка створила передумови для поступової інтеграції Чехії до Європейського Союзу. Проведення глибоких ринкових реформ і максимальна лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків дозволила уряду Чеської Республіки у січні 1996 р. подати офіційну заяву про прийняття до ЄС, а в березні 1998 р. розпочати переговори про вступ до Євросоюзу [9, с. 56-57]. Разом з тим, у Чехії сильні були позиції і «євро скептиків» на чолі з колишнім головою уряду та другої за своїм впливом політичної сили – Громадянської демократичної партії В. Клаусом, який, зокрема, був прихильником концепції «Європи декількох швидкостей». З'явилися, зокрема після бомбардування силами НАТО Югославії у 1999 р., також представники нової ідеологічної течії – «нового консерватизму», які розглядали майбутнє входження країни до ЄС як втрату нею суверенітету і передачу важелів правління чеської економіки під контроль невеликої групи європейських бюрократів. Кількість прихильників Європейського Союзу серед простих громадян Чехії зростала дуже повільно [9, с. 191]. І все ж, проведений у червні 2003 р. національний референдум щодо вступу ЧР в ЄС засвідчив, що 77% тих громадян, які прийшли на голосування, підтримали приєднання країни до Євросоюзу [10]. Ставши 1 травня 2004 р. повноправним членом Європейського Союзу, Чеська Республіка виконала основне завдання своєї зовнішньої політики. І хоча це сталося вже за нового президента країни, яким у лютому 2003 р. у результаті тритурових виборів у чеському парламенті був обраний Вацлав Клаус, але саме Вацлав Гавел увійшов в історію як президент, який повернув країну у сім'ю єдиної демократичної Європи.

Не менш важливого значення Президент ЧР В. Гавел надавав розвиткові дружніх відносин із сусідніми країнами. Зокрема, серйозним випробуванням для нього, як вже зазначалося, стала так звана словацька проблема, яка мала не лише зовнішньополітичне, а насамперед важливе внутрішньополітичне значення. Свого часу, аби запобігти розпаду Чехословаччини на дві незалежні держави, В. Гавел ініціював затвердження чехословацьким парламентом у квітні 1990 р. нової офіційної назви держави – Чеська і Словацька Федеративна

Республіка, що свідчило про рівноправність двох суб'єктів федерації та підкреслювало можливість широкого самоврядування Словаччини. Децентралізація пішла ще швидше, коли федеральний уряд поступився багатьма своїми прерогативами на користь обох республік.

Втім, у грудні 1990 р. країна опинилася на грані конституційної кризи через словацьких депутатів, які погрожували проголосити верховенство словацьких законів над федеральними на протест проти парламентських спроб змінити проект доповнення до конституції. Виступаючи з цієї нагоди, В. Гавел засудив зростання націоналістичних настроїв і звернувся до Федеральних Зборів з проханням негайно прийняти закони про створення конституційного суду і розширення повноважень президента у випадках загрози національній безпеці. Тим самим Вацлав Гавел, який завжди виступав проти концентрації влади в єдиних руках, визнав, що є моменти, коли мораль і політика вступають у протиріччя. Він погодився, що етнічна неприязнь і ворожі почуття, включаючи й скажену ксенофобію, продовжують існувати й отруювати атмосферу в суспільстві і закликав «діяти без насильства і з терпінням, але рішуче і швидко» [6, с. 272-273].

Етнічна напруга, яка довго стримувалася, була лише початком нових політичних проблем. Незважаючи на активні зусилля Президента Чеської і Словацької Федеративної Республіки, який ініціював і виступав посередником у складному переговорному процесі між чеськими і словацькими політиками у 1991-1992 рр., уникнути розпаду країни не вдалося. Але саме завдяки В. Гавелу цей розпад увійшов в історію міжнародних відносин як «цивілізоване розлучення», адже чеська і словацька сторони толерантно домовилися про його умови, уклавши, зокрема понад тридцять міжурядових договорів й угод про справедливий розподіл пасивів і активів колишньої ЧСФР, валютного й золотого запасу та закордонного майна тощо [11, с. 310-311].

З 1 січня 1993 р. у Європі почали існувати дві нові незалежні держави, які дуже швидко налагодили між собою розгалужену систему добросусідських міждержавних відносин. Тісна співпраця Чеської Республіки зі Словацькою Республікою, а також з Польщею і Угорщиною здійснюється в рамках Вишеградської групи і Угоди про вільну торгівлю в Центральній Європі (ЦЕФТА), до якої, крім зазначених вище країн, приєдналися також ряд інших держав регіону. Важливу роль у поглибленні регіонального співробітництва відіграють започатковані свого часу В. Гавелом неформальні зустрічі президентів країн Центральної Європи.

У зв'язку з цим слід зазначити, що Вацлав Гавел, будучи президентом ЧСФР (1989-1992 рр.) і ЧР (1993-2003 рр.), надавав великого значення розвитку дружніх відносин з Україною, яку єднають з Чеською Республікою спільні цілі: побудова правової держави і демократичного суспільства, створення належних умов для ефективного функціонування ринкової економіки, всебічний розвиток міжнародних відносин з державами світу і налагодження

зовнішньоекономічних зв'язків на якісно нових засадах, участь в європейському інтеграційному процесі й вступ до Європейського Союзу [9]. Так, 8 грудня 1991 р. Чехословаччина в числі перших держав світу визнала незалежність України. 26 квітня 1995 р. президенти В. Гавел і Л. Кучма підписали в Празі Договір про дружні відносини і співробітництво між Чеською Республікою і Україною. Про велику увагу, яку надавав В. Гавел розвитку чесько-українських відносин, свідчить, зокрема, державний візит чеського президента в Україну, який відбувся 30 червня – 2 липня 1997 р. Цей перший в історії міжнародних відносин візит Президента ЧР до України мав важливе значення для подальшого розвитку взаємин між двома країнами. У ході візиту було підписано вісім двосторонніх міждержавних та міжурядових угод про співробітництво в економічній, фінансовій, правоохоронній, соціальній, науковій сферах. За результатами візиту було також підписано Спільну Заяву між Президентом України і Президентом Чеської Республіки. До речі, В. Гавел першим з глав іноземних держав відвідав Чорнобильську АЕС.

У ході візиту Президент ЧР проголосив у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка доповідь з нагоди одержання ним докторського диплому цього провідного в Україні навчального закладу, яку оглядачі оцінили як програмну щодо розвитку двосторонніх відносин між нашими державами. Зокрема, В. Гавел з великою симпатією відгукнувся про Україну, наголосивши, що Україна – це «країна цілковито європейська не тільки географічно, але і всією своєю довгою історією і шкалою цінностей.., типом політичної культури.., волею до внутріполітичного діалогу і своїми намаганнями розвивати громадянське суспільство». Він підкреслив, що ані Сполучені Штати Америки, ані Російська Федерація і ніхто інший не повинні вирішувати, куди належить Україна, – це може вирішити сама тільки Україна. Вона є країною великою і незалежною, яка хоче, щоб всі її поважали і сама готова поважати всіх, «не маючи наміру будь-кому підкорятися, або, навпаки, будь-кого провокувати», – наголосив чеський президент, назвавши таку позицію зваженою і далекоглядною.

Водночас, у своєму виступі В. Гавел приділив особливу увагу подіям, пов'язаним з двома містами, які знаходяться на території сьогоденної України – Чорнобилем і Ялтою. Чорнобиль, на думку Президента ЧР, це великий виклик для всіх, у тому числі для політиків, які шукають нове світове впорядкування, це велика пересторога перед «зарозумілістю раціонального розуму та зарозумілістю соціальних інженерів, які вважають, що можна забезпечити вільніше і щасливіше життя людського роду виключно згори, тобто його науковим плануванням». А Ялта у виступі Гавела мала дещо негативне звучання, адже саме в цьому місті свого часу відбувся перерозподіл післявоєнної Європи між великими державами. У зв'язку з цим Президент Чехії наголосив на необхідності «максимально можливої поваги міжнародного співтовариства до вільно і демократично виявленої волі окремих націй і держав,

які повинні мати повне право самі вирішувати свою майбутню долю, свої міжнародні зв'язки, питання, куди хочуть належати, яку приналежність вони відчують» [7, с. 155-156].

Із сусідніх держав історично проблемними для Чехії вважалися відносини з Німеччиною. Це було зумовлено, зокрема, взаємними претензіями двох країн, пов'язаними з окупацією Чехії німцями під час Другої світової війни та виселенням судетських німців із західних районів Чехії до Німеччини після її закінчення. І знову саме Президент ЧР В. Гавел у дусі моральної політики ініціював проведення низки конференцій, дискусій, «круглих столів» з питань історії та майбутнього розвитку чесько-німецьких відносин. У багатьох з них він сам взяв участь разом з іншими відомими політичними і державними діячами. Чеською стороною було ініційовано укладення двосторонньої політичної Декларації між Чеською Республікою та Федеративною Республікою Німеччина про взаємні відносини та їхній майбутній розвиток, які підписали 21 січня 1997 р. у Празі чеський прем'єр-міністр В. Клаус та німецький канцлер Г. Коль. Завершенням цього важливого для усїєї Європи процесу історичного примирення й зміцнення добросусідських відносин між двома державами стали виступи у березні того ж року відповідно президента Чехії В. Гавела у німецькому парламенті та Президента ФРН Р. Герцога у чеському. За вагомий внесок у налагодження добросусідських відносин між ЧР та ФРН Вацлав Гавел був відзначений премією Міжнародного інституту Схід-Захід для найвидатніших європейських політиків, яку у травні 1997 р. йому вручила Держсекретар США М. Олбрайт.

Вацлав Гавел відзначений великою кількістю інших престижних відзнак у галузі політики та мистецтва, йому присвоєно почесний докторат багатьох відомих навчальних закладів світу, а у 2004 р. його було висунуто як домінанта на Нобелівську премію миру. Визнанням великої ролі Президента Чеської Республіки В. Гавела у побудові демократичного суспільства та у справі боротьби за права людини стало його запрошення на засідання 54-ї сесії Комісії ООН з прав людини, яке було присвячене 50-річчю Загальної Декларації прав людини. У своєму виступі з цієї нагоди 16 березня 1998 р. у Швейцарії він приділив значну увагу філософським роздумам над самою сутністю прав і свобод людини, наголосивши, зокрема, на тому, що права людини неможливо забезпечити повною мірою лише прийняттям декларацій, угод та інших міжнародних документів. На думку В. Гавела, права людини повною мірою можуть бути забезпечені лише тоді, коли кожна людина усвідомить необхідність існування надійної системи забезпечення прав людини, високої духовності, поваги до особистості. Чеський президент поділився також своїми міркуваннями щодо актуальної і сьогодні для світового співтовариства проблеми реформування ООН, які позначені новаторством, сміливістю, нетрадиційністю і можуть становити інтерес при удосконаленні концепції

реформування цієї універсальної міжнародної організації, а також практичній її реалізації [7, с. 153-154].

Напередодні президентських виборів у Чеській Республіці 2003 р. Вацлав Гавел переніс ще одну складну операцію, а після виборів у своєму останньому президентському виступі сказав: «Сьогодні, від всього серця, я хотів би подякувати всім вам, хто мені довіряв, симпатизував, підтримував. Розлучаюся з вами як президент. Залишаюся з вами, як ваш співвітчизник». І ці слова багато що значили, якщо згадати, що Гавел-письменник мав такий самий сильний вплив на співгромадян, як і Гавел-президент. Не випадково на знак поваги і вдячності президенту й видатному драматургу в Чеській Республіці традиційними стали загальнонаціональні читання творів Вацлава Гавела. А літом 2003 р. цей літературний захід набув міжнародного розмаху: політики й митці читали твори Гавела не лише в Чехії, а й у культурних представництвах країни за кордоном і навіть у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. Під час відкриття цього всесвітнього чотириденного літературного марафону в Празі, В. Гавел сказав, що якщо коли-небудь буде влаштовано ще один такий марафон з читання його творів, то на ньому, можливо, буде прочитано і ще не написаний твір. Але при цьому 67-ми річний письменник з притаманним йому гумором додав: «Я нічого не обіцяю. Адже в моєму віці людина має право вже нічого не писати» [12].

Сьогодні чехи сумують за своїм лідером, який протягом всіх років президентства був вірним собі – використовував у політиці поняття «совість і мораль» частіше, ніж «доцільність» або «цілеспрямованість», завжди був щирим, прагнув справедливості. Вацлав Гавел, на переконання співвітчизників, був і залишається «символом чеської самосвідомості та стимулом нації», «одним з найвидатніших представників чеського народу в новітній історії». Разом з тим, він до кінця своїх днів залишався великим європейцем, для якого доля своєї країни була неподільно пов'язана з долею й майбутнім усієї Європи. У 2004 р., у розпал Помаранчевої революції в Україні, він писав: «Об'єднана Європа має подати приклад решті світу щодо того, як дивитися в обличчя різним небезпекам і жахам, що захльостують нас сьогодні. Справді, виконання такого завдання – яке тісно пов'язано з успіхом європейської інтеграції – стало б повноцінною реалізацією європейського почуття глобальної відповідальності» [13].

Помер Вацлав Гавел, після тривалої хвороби, 18 грудня 2011 р. на 76 році життя. Але його будуть довго пам'ятати не лише чехи і словаки, але й інші європейські народи, у тому числі й українці. Ще у 1989 р. Вацлав Гавел був удостоєний Премії Улофа Пальме і Премії миру німецьких книгарів, у 2004 р. в Празі було відкрито Бібліотеку Вацлава Гавела, у 2013 р. його ім'я присвоєно пражському Аеропорту, а ПАРЕ засновано Премію імені Вацлава Гавела з прав людини. В Україні у 2006 р. він був нагороджений Орденом Ярослава Мудрого III ступеня, у 2016 р. на честь Вацлава Гавела перейменували один із бульварів

у Києві і відкрили на честь нього пам'ятну дошку, а у 2018 р. одну із станцій лінії Київського швидкісного трамвая теж перейменовано на честь Вацлава Гавела.

Список використаних джерел та літератури

1. Гавел В. Заочний допрос. – М., 1991. – 214 с.
2. Зарицький О. Вацлав Гавел. Політичний портрет. – К., 2001. – 129 с.
3. Havel V. Na tema opozice // Literarni listy. – Pr., 1968. – Roc. 1. – С. 6.
4. Дидусенко А.А. «Я просто на стороне правды против лжи...» // Политические портреты / Сост. Н.М. Маслова. – М., 1991. – С. 13-34.
5. Гавел В. Трудно сосредоточиться. – М., 1990. – 415 с.
6. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела. Пер. с англ. – К., 2003. – 320 с.
7. Зарицький О.М. Деякі аспекти зовнішньополітичної діяльності президента Чеської Республіки Вацлава Гавела // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 1998. – № 3. – С. 151-157.
8. Вацлав Гавел. Президент Чеської Республіки // НАТО-ревью. – 1999.
9. Корсак Р.В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991-2005 рр.: Монографія. – Ужгород, 2007. – 208 с.
10. Крет Р.М. Процес включення Чеської Республіки до ЄС: критерії і системні параметри // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне, 2005. – Випуск 4. – С. 187-192.
11. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. В 3 томах. – Т. 3: Трансформация 90-х годов. Ч.2. – М., 2002. – 464 с.
12. Гавел: «Маю право не писати» // Голос України. – 2003. – 10 червня.
13. Вацлав Гавел. Уроки, які досі дає нам комунізм // День. – 2004. – 12 листопада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/panorama-dnya/uroki>

Виднянський С.В. Вацлав Гавел: символ демократических преобразований в Центрально-Восточной Европе (к 30-летию «бархатной революции» в Чехословакии).

Статья посвящена личности выдающегося чешского культурного и политического деятеля Вацлава Гавела. Автор раскрывает основные этапы биографии известного политика с детства до времен президентства. Охарактеризованы литературная, просветительская, диссидентская, правозащитная и политическая деятельность В. Гавела. Автором осуществлено обобщение роли и влияния личности чешского лидера посткоммунистической Чехословакии и впоследствии Чешской республики в деле возвращения страны в семью европейских государств. Страницы биографии В. Гавела раскрываются на фоне основных процессов транзита Чехии к демократии, а именно в связи с успешными процессами евроатлантической и европейской интеграции. Подчеркивается значительная роль личности первого президента Чешской республики для ее международного признания и установления международных отношений, проевропейской внешней политики. В статье также охарактеризовано налаживание украинско-чешского диалога.

Ключевые слова: Вацлав Гавел, Центрально-Восточная Европа, Чехословакия, бархатная революция, Чешская республика.

Vidnianskyi S. Vaclav Havel: A Symbol of Democratic Change in Central and Eastern Europe (to the 30th Anniversary of the Velvet Revolution in Czechoslovakia).

The article is dedicated to the figure of the prominent Czech cultural and political figure Vaclav Havel. The author reveals the main stages of the biography of this famous personality from childhood to the presidency. The literary, educational, dissident, human rights and political activities of V. Havel are characterized. The author summarizes the role and influence of the personality of the Czech leader of post-communist Czechoslovakia and subsequently of the Czech Republic in the matter of returning the country to the community of European states. The pages of V. Havel's biography are revealed on the background of the main processes of Czech transit to democracy, namely in connection with the successful processes of Euro-Atlantic and European integration. The importance of the figure of the first President of the Czech Republic in its international recognition and the establishment of international relations and the pro-European foreign policy is emphasized. The article also describes the establishment of Ukrainian-Czech dialogue.

Keywords: *Vaclav Havel, Central-Eastern Europe, Czechoslovakia, Velvet Revolution, Czech Republic.*